

Mássalhangzó-magánhangzó kapcsolatok automatikus osztályozása szubglottális rezonanciák alapján

Csapó Tamás Gábor¹, Németh Géza¹

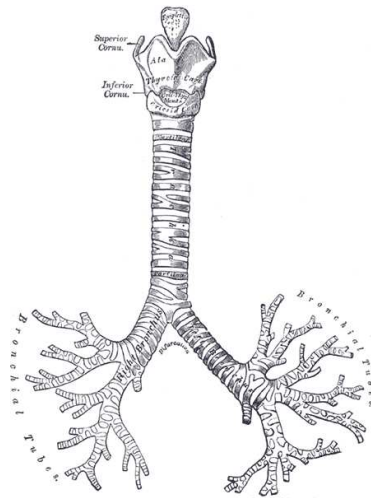
¹Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Távközlési és Médiainformatikai Tanszék,
Budapest, 1117, Magyar tudósok krt. 2.,
e-mail: {csapot,nemeth}@tmit.bme.hu

Kivonat A nemzetközi szakirodalom az elmúlt években kezdett intenzíven foglalkozni a szubglottális rezonanciák vizsgálatával, melyek az alsó légutak rezonanciái. Korábbi kutatásokban kimutatták, hogy ezek a magánhangzókat természetes osztályokra tagolják. A mássalhangzó-magánhangzó kapcsolatokban a magánhangzó formánsértékei nem állandóak a koartikuláció miatt. A zárhangok például képzési helyüktől függően módosítják a szomszédos magánhangzó formánsait. A mássalhangzó végén és a magánhangzó közepén mérhető második formáns értékét összevetve rajzolható meg a locus egyenlet tér, melyben az egyes beszédhangosztályok az artikulációs helyük szerint elkülönülve jelennek meg. Hipotéziseink szerint a csoportok elkülönüléséhez a szubglottális rezonanciák is hozzájárulnak, hasonlóan a magánhangzóban okozott kategorikus elválasztáshoz. Jelen kutatás során egy magyar anyanyelvű beszélő alapján tovább vizsgáljuk a mássalhangzó-magánhangzó kapcsolatok helyét a locus egyenlet térben, valamint a szubglottális rezonanciák csoportelválasztó szerepét is elemezzük. Bemutatjuk egy automatikus osztályozó működését, amely a szubglottális rezonanciák és a második formáns viszonya alapján csoportosítja a mássalhangzó-magánhangzó beszédhangkapcsolatokat.

Kulcsszavak: szubglottális rezonancia, SGR, CV kapcsolat, locus egyenlet

1. Bevezetés

A nemzetközi szakirodalom az elmúlt években kezdett intenzíven foglalkozni a szubglottális rezonanciák (SGR) vizsgálatával, melyek az alsó légutak (pl. tüdő, légcső, hörgők, ld. 1. ábra) rezonanciái [15]. Ezek a formánsokhoz hasonlóan alakítják a zöngés hangok spektrumát, de a formánsokkal ellentétben nem erősítik a rezonanciafrekvencia körüli harmonikusokat, hanem gyengítik őket. Mivel az alsó légúti szervek viszonylag keveset mozognak a beszéd során, a rezonanciafrekvenciák közel állandóak egy-egy ember beszédében.

1. ábra. Az alsó légúti rendszer [4]. Tipikus rezonanciafrekvencia értékei 600 Hz, 1400 Hz és 2100 Hz körüliek [15].

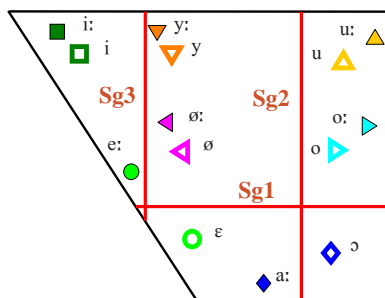
1.1. A szubglottális rendszer rezonanciáinak szerepe

Korábbi kutatásokban kimutatták, hogy a szubglottális rezonanciák a magánhangzókat kategorikusan természetes osztályokra tagolják [8]. Az angol nyelven végzett vizsgálatok alapján az derült ki, hogy a második szubglottális rezonancia ($Sg2$) természetes határként (fonológiai megkülönböztető jegy, [14]) szolgál az elől és hátul képzett magánhangzók között: ha a második formáns frekvenciája ($F2$) magasabb, mint a második alsó légúti rezonancia, akkor elől képzett magánhangzóként érzékeljük, ha alacsonyabb, akkor hátul képzettként. Az első ($Sg1$) és harmadik ($Sg3$) alsó légúti frekvencia elválasztó szerepére is utalnak bizonyos eredmények [8].

Az eddigi eredmények szerint a szubglottális rezonanciák a formánsmenetekben a folytonosság megszakadását okozhatják [2], észrevehetőek a beszédpercepció számára [7], valamint hasznosak lehetnek a beszélő normalizálásban [16,17]. Eddig azonban csak néhány nyelvre vizsgálták a magánhangzó formánsok és SGR-ek kapcsolatát. Wang és kollégái angol-spanyol kétnyelvű gyermekek beszédével foglalkoztak [16]. Lulich egy felnőtt férfi és kilenc gyermek amerikai angol beszélő $Sg2$ és $F2$ kapcsolatát elemezte [8]. Madsack és társai az $Sg1$ - $F1$ és $Sg2$ - $F2$ közötti összefüggést kutatta két német dialektus néhány beszélőjén [11], Jung pedig hasonlólt végzett a koreai nyelvre [6].

A szubglottális rezonanciák magánhangzó-elkülönítő szerepével kapcsolatban magyar nyelvre eddig kezdeti kutatások történtek csak. Az első kísérletek alapján az $Sg1$, $Sg2$ és $Sg3$ szerepet játszhat a beszédhangok produkciójában [3]. Az eredmények szerint az $Sg1$ az alsó és nem-alsó, az $Sg2$ az elől és hátul képzett magánhangzók közötti határon található, míg az $Sg3$ az elől képzett ajakréses nem-alsókat különíti el a többi elől képzett magánhangzótól. A magyar magánhangzócsoportok között feltételezett elválasztó szerepet a 2. ábra mutatja.

A vízszintes és függőleges vonalak utalnak a szubglottális rezonanciák helyére a formánstérben. [3] eredményei szerint két férfi és két nő logatom-olvasása alapján nagyrészt teljesülnek ezek a hipotézisek.

2. ábra. A magyar magánhangzók elméleti formánstere. A vízszintes és függőleges vonalak a szubglottális rezonanciák által feltételezett elkülönülést mutatják.

A különböző nyelvekre történt kutatásokat viszonylag kevés adaton végezték el, de az eredmények konzisztensek abban, hogy mindegyik vizsgált nyelvben az alsó légúti rezonanciák határként szolgálnak különböző magánhangzó-csoportok között.

1.2. Formánsmenetek mássalhangzó-magánhangzó kapcsolatokban

A mássalhangzó-magánhangzó (CV) kapcsolatokban a magánhangzó formánsértékei nem állandóak a két hang közötti koartikuláció miatt [5]. A zöngés és zöngétlen zárhangok képzési helyüktől függően kisebb-nagyobb mértékben módosítják a szomszédos magánhangzó formánsait. A második formáns változása alapján ezen hangkapcsolatokat regressziós egyenesek (ún. locus egyenlet) segítségével jellemezhetjük [9]. A regressziós egyenesekből megrajzolható az ún. locus egyenlet tér, mely a zárhang végén és a mássalhangzó közepén mérhető második formáns értékét veti össze [9, 2. ábra]. Ezen ábrán az egyes beszédhangosztályok az artikulációs helyük szerint elkülönülő csoportokban jelennek meg az F_2 változása miatt. Néhány korábbi kísérletben kimutatták, hogy ezen csoportok elkülönüléséhez a szubglottális rezonanciák is hozzájárulnak, hasonlóan a magánhangzóknak okozott kategorikus elválasztáshoz [9,10].

Jelen kutatás során tovább vizsgáljuk a mássalhangzó-magánhangzó kapcsolatok helyét a második formáns által meghatározott locus egyenlet térben, valamint az alsó légúti rezonanciák csoportelválasztó szerepét is bemutatjuk. A kísérleteink során egy magyar anyanyelvű beszélő hangfelvételeit és szubglottális felvételeit elemezzük. Bemutatjuk egy automatikus osztályozó eljárás működését, amely az alsó légúti rezonanciák és a második formáns viszonya

alapján csoportosítja a mássalhangzó-magánhangzó beszédhangkapcsolatokat. Az eredmények segíthetik a fonológiai megkülönböztető jegyek szerepének megértését, illetve alkalmazásra kerülhetnek a beszélő normalizálásban és beszédfelismerésben.

2. Módszerek

A kísérleteink során egy magyar anyanyelvű beszélő ("B1", 29 éves, férfi) beszédfelvételeit és szubglottális felvételeit elemeztük. A rögzített hanganyagot elsősorban akusztikai szempontból vizsgáltuk.

2.1. Beszédfelvételek

A felvétel során "B1" beszélő "oCVbo" típusú logatomokat olvasott fel egy csendeszobában. A logatomok első mássalhangzója az összes zöngés és zöngétlen zárhangot tartalmazta (labiálisok: [b,p], alveolárisok: [d,t], velárisok: [g,k] és palatálisok: [j,c]). A középső hangsúlytalan szótagban mind a 14 magyar magánhangzó szerepelt ([ə,a:,o:,u:,e:,i:,ø:,y:,]). A logatomokat a beszélő véletlenszerű sorrendben olvasta fel, mindegyiket tízszer, így összesen 1120 logatomot kiejtve. A beszédhangot EMC 100 kondenzátor mikrofonnal rögzítettük, mely a felvétel során a beszélő ajkaitól kb. 15 cm-re helyezkedett el. Az elhangzott anyagot 48 kHz-es mintavételezéssel digitalizáltuk Terratex DMX 6 Fire USB külső hangkártyával, a Wavesurfer programot használva [13].

2.2. Formánsmérések

Az "oCVbo" logatomok hanghatárait a beszédfelvétel és a felolvasott szöveg alapján automatikus módszerrel határoztuk meg, egy beszédfelismerőt kényszerített üzem módban használva [12]. A második formáns frekvenciákat Praat segítségével [1] mértük automatikusan, a zárhang végén ($F2_{msh}$, a hangidőtartam 95%-ánál), valamint a második magánhangzó közepén ($F2_{mgh}$, a hangidőtartam 50%-ánál). Az automatikus formánsmérés eredményén ezután kézi ellenőrzést végeztünk: manuálisan megvizsgáltuk az átlagostól jelentősen eltérő eseteket, külön-külön az egyes CV csoportokra. A mássalhangzókból és magánhangzókból mért formánsértékek mediánjait az 1. táblázat tartalmazza.

2.3. Szubglottális felvételek

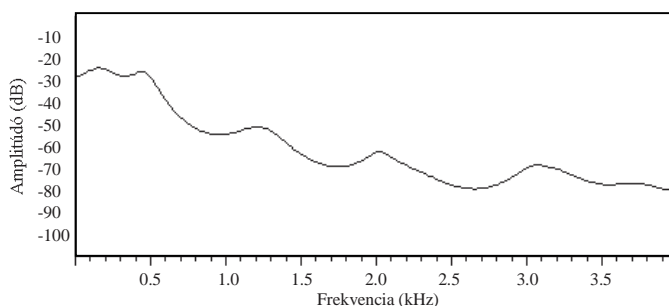
Egy másik felvétel során az alsó légúti rendszer jelét is felvettük csendes szobában, "B1" beszélőtől. Amíg a beszélő felolvasott néhány mondatot, a beszédhangját és alsó légúti jelét rögzítettük. A beszédfelvételeket jelen kísérlet során nem használtuk fel. A szubglottális jelet egy K&K HotSpot gyorsulásmérő eszköz segítségével vettük fel, amely a beszéd során a beszélő nyakára volt szorítva, a pajzsporc fölé. A jelet 8 kHz-es mintavételezéssel, Terratex DMX 6 Fire USB külső hangkártyával digitalizáltuk a Wavesurfer programmal.

1. táblázat. "B1" beszélő beszédfelvételein mért $F2_{msh}$ és $F2_{mgh}$ értékek mediánjai (az értékek Hz-ben értendők). Az $F2_{msh}$ értékeket a zárhangok 95%-ánál, az $F2_{mgh}$ értékeket a magánhangzók 50%-ánál mértük.

		$F2_{msh}$								$F2_{mgh}$							
		Labialis		Alveoláris		Veláris		Palatális		Labialis		Alveoláris		Veláris		Palatális	
		b	p	d	t	g	k	ɟ	c	b	p	d	t	g	k	ɟ	c
Hátsó	ɔ	1045	1435	1074	2022	1066	1001	1560	2058	1056	1251	1114	1295	1095	1037	1197	1322
	o	830	1304	843	1651	878	841	1514	1714	797	978	875	1003	845	786	958	1036
	ɔ:	817	1374	853	1632	782	793	1499	1860	651	691	675	720	661	633	674	703
	u	805	1486	852	1703	807	789	1587	1899	691	878	749	919	712	686	849	976
	u:	825	1435	805	1690	784	798	1526	2035	619	712	640	691	644	552	678	728
Első	a:	1236	1655	1714	2001	1752	1266	1638	2106	1478	1506	1593	1560	1564	1504	1527	1541
	ɛ	1518	1726	2021	2181	2101	1542	1753	2179	1678	1716	1798	1846	1795	1706	1678	1812
	ø	1348	1661	1374	2076	1524	1390	1695	2018	1433	1500	1475	1583	1477	1446	1500	1613
	ø:	1518	1726	1635	2055	1688	1525	1729	2007	1659	1680	1600	1702	1621	1602	1703	1663
	y	1594	1841	1730	2149	1809	1569	1860	2116	1803	1904	1740	1909	1782	1824	1975	1881
	y:	1708	1899	1796	2198	1961	1774	1934	2149	1953	2002	1824	1927	1849	1878	1911	1848
	e:	1769	1894	2112	2242	2299	1997	1880	2264	2278	2302	2288	2306	2300	2308	2287	2296
	i	1939	2022	2242	2225	2292	1956	1947	2244	2209	2281	2300	2255	2258	2240	2274	2190
	i:	2014	2025	2235	2217	2266	2308	1945	2309	2317	2380	2409	2334	2357	2312	2358	2358

2.4. Szubglottális rezonancia mérés

A szubglottális jelből manuális módon, a Wavesurfer program segítségével mértük az első három szubglottális rezonancia értékét. A 3. ábra egy példa spektrumot mutat "B1" gyorsulásmérő felvételéből, melyen látható, hogy az SGR mérés a formánsméréshez hasonlóan, a spektrumbeli csúcsok leolvasásával történik. Az SGR meghatározásának módszeréről részletesebb leírás olvasható [2,8]-ben. A hullámformában 20 helyen mértük meg az SGR értékeket, az összesített adatok a 2. táblázatban találhatóak.

3. ábra. Példa LPC spektrum "B1" beszélő gyorsulásmérő felvételéből. A spektrális csúcsok (454 Hz, 1211 Hz, 2023 Hz és 3067 Hz) a szubglottális rezonanciák értékei. Az ábrán látható $Sg1$ értéke meglehetősen alacsony a szakirodalmi adatokhoz képest [15].

2. táblázat. "B1" beszélő gyorsulásmérő felvételében mért SGR értékeinek adatai. A továbbiakban a medián értékeket használtuk fel.

	$Sg1$	$Sg2$	$Sg3$
Átlag	545 Hz	1241 Hz	2027 Hz
Medián	554 Hz	1244 Hz	2022 Hz
Szórás	60 Hz	42 Hz	145 Hz

3. Eredmények

A formánsmérések alapján megvizsgáltuk "B1" beszélő locus egyenlet terét, a szubglottális rezonanciák szerepét kiemelve. Ezután egy osztályozó segítségével vizsgáltuk a különböző CV csoportok elválaszthatóságát.

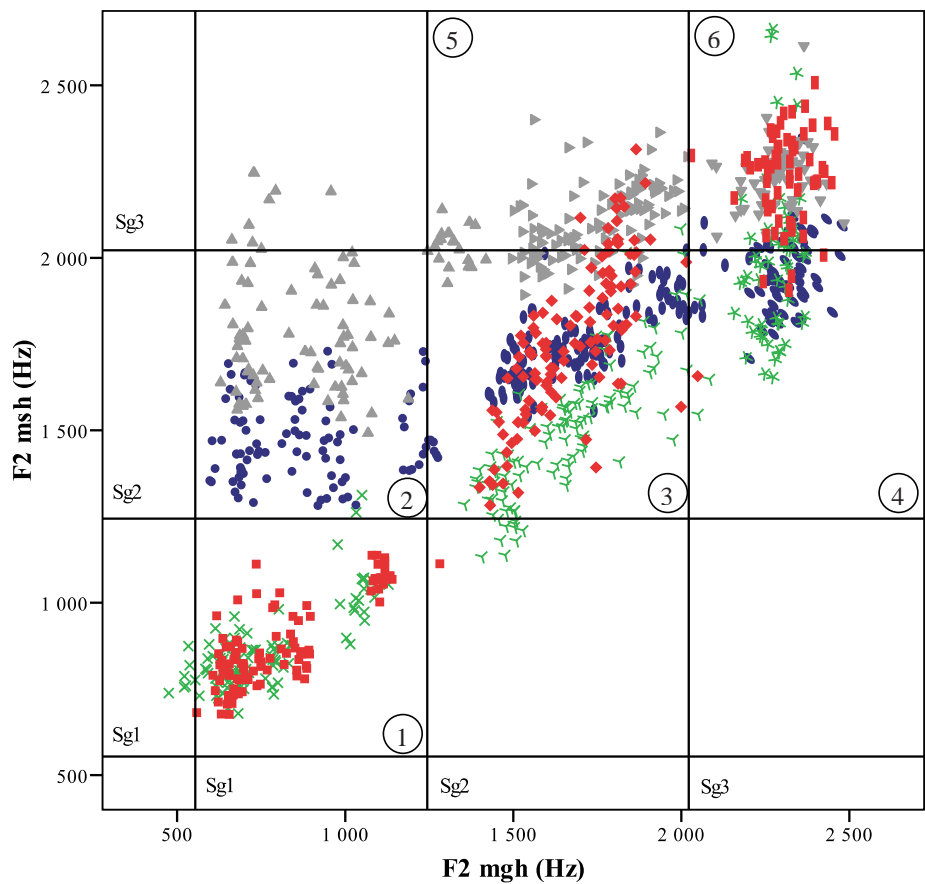
3.1. Locus egyenlet tér

"B1" beszélő $F2$ és SGR adatai alapján elkészítettük a locus egyenlet terét, amely a 4. ábrán látható módon veti össze az $F2_{msh}$ és $F2_{mgh}$ értékeket. Amint az ábra mutatja, a locus egyenletek terében a CV kapcsolatok elkülönülnek, az $F2_{msh}$ - $F2_{mgh}$ párok a mássalhangzó és a magánhangzó képzési helyének megfelelő csoportokban jelennek meg. Ezen csoportokat a szubglottális rezonanciák határolják: a függőleges $Sg2$ az elől illetve hátul képzett magánhangzók közé ékelődik, az $Sg3$ az elől képzett ajakréses nem-alsó magánhangzókat választja el a többi elől képzettől. A vízszintes $Sg2$ azokat a labiális és veláris mássalhangzókat különíti el, amelyeket hátul képzett magánhangzó követ. A vízszintes $Sg3$ szerepe kisebb mértékű.

Az ábrán hat tartományt jelöltünk számokkal, mindegyik téglalap egy-egy CV osztálynak felel meg, melyeket az SGR-ek határolnak:

1. Labiális és veláris mássalhangzók, hátul képzett magánhangzókkal
2. Alveoláris és palatális mássalhangzók, hátul képzett magánhangzókkal
3. Alveoláris, labiális és veláris mássalhangzók, elől képzett magánhangzókkal, kivéve [i, i:, e:]
4. Alveoláris és labiális mássalhangzók, elől képzett ajakréses nem-alsó magánhangzókkal ([i, i:, e:])
5. Palatális mássalhangzók, elől képzett magánhangzókkal, kivéve [i, i:, e:]
6. Palatális és veláris mássalhangzók, elől képzett ajakréses nem-alsó magánhangzókkal ([i, i:, e:])

Ezek a tartományok részben különböznek az amerikai angol nyelven végzett kísérletben bemutatotthoz képest [10]. Az angol nyelvben a veláris mássalhangzó - elől képzett magánhangzó kapcsolatban a $F2_{msh}$ érték nagyobb, mint az $Sg3$. A magyar nyelvre végzett kísérletünkben csak az [i, i:, e:] magánhangzók

- Alveoláris + Hátsó   • Alveoláris + Első (kivéve [i, i:, e:])   • Alveoláris + [i, i:, e:]
- × Labiális + Hátsó   × Labiális + Első (kivéve [i, i:, e:])   × Labiális + [i, i:, e:]
- ▲ Palatális + Hátsó   ▲ Palatális + Első (kivéve [i, i:, e:])   ▼ Palatális + [i, i:, e:]
- Veláris + Hátsó   ◆ Veláris + Első (kivéve [i, i:, e:])   ■ Veláris + [i, i:, e:]

4. ábra. "B1" beszélő locus egyenlet tere. 1120 adatpont látható, melyek a logatomokban vizsgált CV kapcsolatok második formánsai alapján kerültek ábrázolásra. A különböző képzési helyű mássalhangzókat és magánhangzókat eltérő színnel és alakkal jelöltük. A CV kapcsolatok $F2_{msh}$ - $F2_{mgh}$ párjai a mássalhangzó és magánhangzó képzési helyének megfelelően elkülönülő csoportokban jelennek meg, melyeket 1–6 számokkal jelöltünk. A vízszintes és függőleges vonalak a mért szubglottális rezonanciák helyét jelzik.

esetén igaz ez, a többi veláris - első kapcsolatban az $F2_{msh}$ érték kisebb $Sg3$ -nál. A palatális mássalhangzókat is vizsgáltuk kísérletünkben, amelyek az angol nyelvben nem fordulnak elő.

A 4. ábra alapján az SGR-ek jól elkülöníthető csoportokra osztják a CV kapcsolatokat második formánsuk alapján. Ez csak néhány kisebb CV halmaz esetén nem teljesül. A palatális - hátsó kapcsolatok az $F2_{msh}$ irányban nagy teret foglalnak el, néhány adatpont esetén az $F2_{msh}$ érték magasabb az $Sg3$ -nál. A palatálisok egy jól elkülönülő csoportja található a függőleges $Sg2$ és a vízszintes $Sg3$ között (melyekre az $F2_{mgh}$ érték nagyobb $Sg2$ -nél). A legtöbb palatális - elől képzett CV kapcsolat esetén az $F2_{msh}$ nagyobb $Sg3$ -nál, míg a "palatális - első (kivéve [i, i:, e:])" csoportnak körülbelül harmada nyúlik $Sg3$ alá. Azokban a CV kapcsolatokban, amelyekben a magánhangzó [i, i:, e:] volt, a mássalhangzó $F2$ értéke 1600–2600 Hz között szóródik, így a 4-es és 6-os tartomány adatpontjai nehezen elkülöníthetők (elsősorban a labiálisok találhatóak meg a tartomány szélső értékeinél is).

3.2. Mássalhangzóosztályok locus egyenletei

A különböző artikulációs helyű CV hangkapcsolatokra jellemző formánsmeneteket lineáris regresszió segítségével vizsgáltuk. Ezen locus egyenletek együtthatói, valamint a korrelációs mérőszámok a 3. táblázatban találhatóak. A lineáris regressziós vizsgálatok eredményeként kiderült, hogy a formánsmenetet leíró egyenlet meredeksége (m) és y-metszete (b) eltérő a különböző mássalhangzócsoportokra. Az alveolárisok és palatálisok meredeksége 0,3 körüli, míg a labiálisok és velárisok esetében ez az érték 1-hez közelít. A labiálisok és velárisok $F2_{msh}$ és $F2_{mgh}$ értékei között erősebb a korreláció, melyet a 4. ábrán látható lineárishoz közelítő elhelyezkedésük is mutat.

3. táblázat. A különböző artikulációs helyű mássalhangzóosztályok locus egyenleteinek lineáris regressziós együtthatói és Pearson-féle korrelációs mérőszámai.

$$F2_{msh} = m \cdot F2_{mgh} + b$$

	m	b	R^2
Alveoláris	0,333	1184,350	0,768
Labiális	0,732	301,220	0,915
Palatális	0,307	1552,820	0,628
Veláris	0,912	179,195	0,936

3.3. CV kapcsolatok osztályozása

A kísérletek során a [10]-ben bemutatott osztályozó algoritmust használtuk fel, melynek segítségével lehetséges a CV kapcsolatok automatikus osztályozása,

szubglottális rezonanciák alapján. Mivel a magyar nyelv mássalhangzó-magánhangzó kapcsolatai részben különböznek az angolétól, az algortimuson kisebb változtatásokat végeztünk, így például a palatális mássalhangzókat is vizsgáltuk. Az osztályozás során a 4. ábrán látható 1–6 tartományokat vettük figyelembe. Ezen régiók határait a formánsok ($F2_{msh}$ és $F2_{mgh}$) és szubglottális rezonanciák ($Sg2$ és $Sg3$) közötti egyenlőtlenségek segítségével írhatjuk le, melyek a 4. táblázatban találhatóak.

4. táblázat. A CV osztályok határait megadó egyenlőtlenségek.

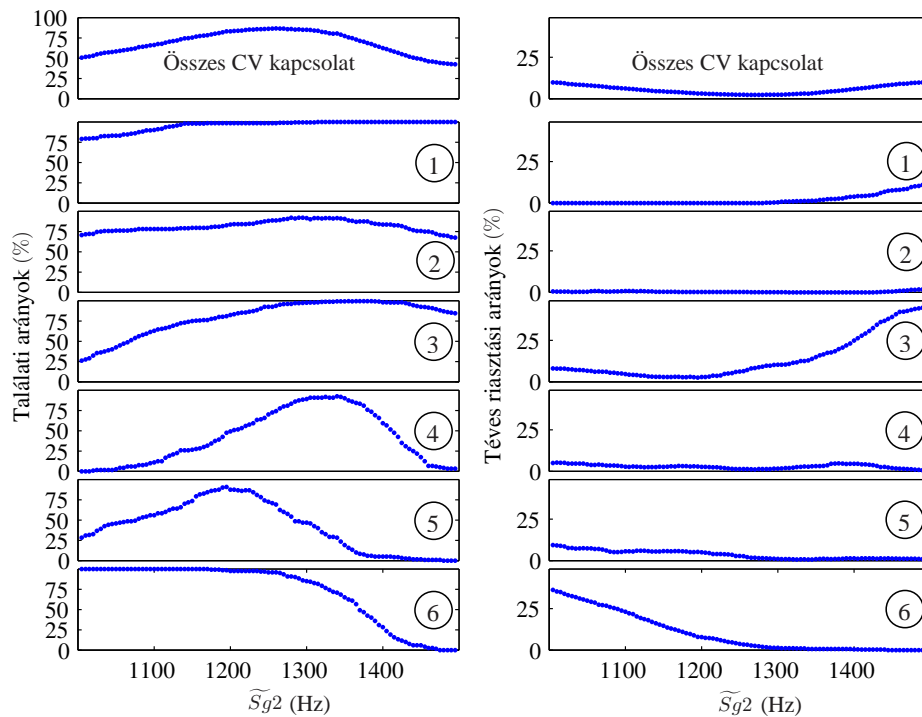
Tartomány	CV osztály	1. egyenlőtlenség	2. egyenlőtlenség
1	Labiális, Veláris + Hátsó	$F2_{msh} < Sg2$	$F2_{mgh} < Sg2$
2	Alveoláris, Palatális + Hátsó	$Sg2 < F2_{msh} < Sg3$	$F2_{mgh} < Sg2$
3	Alveoláris, Labiális, Veláris + Első	$F2_{msh} < Sg3$	$Sg2 < F2_{mgh} < Sg3$
4	Alveoláris, Labiális + [i, i:, e:]	$F2_{msh} < Sg3$	$Sg3 < F2_{mgh}$
5	Palatális + Első	$Sg3 < F2_{msh}$	$Sg2 < F2_{mgh} < Sg3$
6	Palatális, Veláris + [i, i:, e:]	$Sg3 < F2_{msh}$	$Sg3 < F2_{mgh}$

Célunk az 1–6 tartományok optimális klasszifikációjának megtalálása volt. Ennek érdekében az $\widetilde{Sg2}$ értékét 1000 és 1500 Hz között folyamatosan növelve vizsgáltuk az osztályozás találati és téves riasztási arányait. Az $\widetilde{Sg3}$ értékét "B1" beszélő $Sg2/Sg3$ aránya alapján számítottuk ($\widetilde{Sg3} = 1,6254 \cdot \widetilde{Sg2}$).

Az 5. ábra mutatja az osztályozás találati és téves riasztási arányait az $\widetilde{Sg2}$ függvényében. Az összes CV kapcsolatra vonatkozó optimális klasszifikáció 1260 Hz esetén történik. Emellett eltérő a legmagasabb találati arány a 4-es tartomány esetén. A 4. ábrát megvizsgálva azt láthatjuk, hogy a 4-es és 6-os tartományban lévő CV kapcsolatok között sok az átfedés, emiatt fordulhat elő, hogy a 4-es tartomány esetén az optimális szeparáció magasabb $\widetilde{Sg2}$ esetén (kb. 1350 Hz) megy végbe.

Az optimális osztályozás ($\widetilde{Sg2}=1260$ Hz) esetén az összesített eredményeket az 5. táblázat mutatja. Az összes CV kapcsolatra a találati arány 86,6%, míg a téves riasztási arány 2,3%. A 4-es tartomány esetén a legalacsonyabb a találati arány, a korábban leírtak miatt.

Ezután megvizsgáltuk az osztályozást "B1" beszélő szubglottális jelében manuálisan mért SGR értékek mediánjai alapján ($Sg2=1244$ Hz, $Sg3=2022$ Hz). A találati és téves riasztási arányokat a 6. táblázat mutatja külön-külön az egyes kategóriákra, illetve összesítve is. Az összes vizsgált CV kapcsolatra a találati arány 85,5%, míg a téves riasztási arány 2,4%. Ezek az értékek nagyon közel vannak az optimális elválasztáshoz, mivel a mért $Sg2$ értéke (1244 Hz) szinte megegyezik az optimális osztályozás során kapott $\widetilde{Sg2}$ -vel (1260 Hz).

5. ábra. Az osztályozás eredménye az $\widetilde{Sg2}$ függvényében. A legfelső részábrák mutatják az összesített találati és téves riasztási arányokat, az alsóbb ábrák pedig az 1–6 tartományokhoz tartozó eredményeket.

5. táblázat. CV kapcsolatok osztályozásának találati és téves riasztási arányai, az optimális $\widetilde{Sg2}$ értékkel számolva. ($\widetilde{Sg2} = 1260$ Hz, CV jelöli az összes eredményt, 1–6 az egyes tartományokat.)

	CV	1	2	3	4	5	6
Találati arány	86,6%	98,5%	88,5%	93,6%	74,2%	69,2%	95,8%
Téves riasztási arány	2,3%	0%	0,2%	7,1%	1,3%	2,1%	3,2%

6. táblázat. CV kapcsolatok osztályozásának találati és téves riasztási arányai, a mért SGR értékekkel számolva. ($Sg2=1244$ Hz)

	CV	1	2	3	4	5	6
Találati arány	85,5%	98,5%	87%	91,7%	65%	74,2%	96,7%
Téves riasztási arány	2,4%	0%	0,2%	5,7%	1,3%	2,9%	4,3%

4. Következtetések

Jelen kutatás során egy kísérletsorozatot mutattunk be, amely egy beszélő logatomfelvételeiből származó CV kapcsolatok által definiált locus egyenlet teret elemzett, illetve vizsgálta a szubglottális rezonanciák által okozott elválasztást. Először megvizsgáltuk "B1" beszélő locus egyenlet terét, majd a CV csoportok artikulációs helye alapján hat tartományt definiáltunk, melyek hipotéziseink szerint az SGR-ek segítségével elkülöníthetők. A különböző mássalhangzó osztályok lineáris regressziós egyenleteit (ún. locus egyenlet) is vizsgáltuk. A [10]-ben bemutatott osztályozó algoritmust a magyar nyelv hangjainak megfelelően módosítottuk, és alkalmaztuk a CV adathalmazra. A mért SGR értékek alapján történő osztályozást összehasonlítottuk az optimális találati arányt és téves riasztási arányt okozó klasszifikációval. A szubglottális rezonancia alapú automatikus mássalhangzó-magánhangzó hangkapcsolat osztályozás "B1" beszélő esetén az optimálishoz képest mindössze 1%-kal alacsonyabb a találati arányt eredményezett. Ez a [10]-ben bemutatott amerikai angol kísérlethez hasonló eredményt jelent.

A további kutatás célja más SGR mérési lehetőségek keresése. [10] szerint a beszédfelvételtől is meghatározható az $Sg2$ értéke, de ez viszonylag pontatlan, távol van a gyorsulásmérővel mért SGR értékektől. [18]-ben egy egyedi eszközt készítettek a szubglottális jel felvételére, és az alsó légúti rezonanciák automatikus mérésével kísérleteztek, azonban ez távol volt a manuálisan mért értékektől. Amennyiben a szubglottális rezonanciák mérése egyszerűbben megoldható lesz, az itt bemutatott SGR alapú CV osztályozás tetszőleges beszélő esetén alkalmazhatóvá válik.

Az itt bemutatott kísérlet során csak egy magyar nyelvű beszélő felvételeit vizsgáltuk. A továbbiakban érdemes lenne több beszélő hangfelvételeit is elemezni, megvizsgálva mások locus egyenlet terének és szubglottális rezonanciáinak kapcsolatát.

A szubglottális rezonanciákat már sikerrel alkalmazták a beszélő normalizálásban [16,17], az eredményeink ezen kívül hozzájárulhatnak a beszédfelismeréshez is.

5. Köszönetnyilvánítás

A szerzők köszönetüket fejezik ki a támogatóknak (NKFP 2/034/2004, Jeddlik OM-00102/2007, TÁMOP-4.2.2-08/1/KMR-2008-0007), a kísérletben részt vevő adatközlőnek, valamint Böhm Tamásnak a hangfelvételek rendelkezésre bocsátásáért. Külön köszönet illeti Steven M. Lulichot a szubglottális rezonanciák témájának részletes ismertetéséért, valamint a cikk javítására irányuló javaslataiért és megjegyzéseiért.

Hivatkozások

1. Boersma, P. and Weenink, D.: Praat (Version 5.1.19), <http://www.praat.org>, (2009).
2. Chi, X. and Sonderegger, M.: Subglottal coupling and its influence on vowel formants, *JASA* 122, 1735–1745, (2007).
3. Csapó, T. G., Bárkányi, Zs., Grácz, T. E., Bóhm, T. and Lulich, S. M.: Relation of formants and subglottal resonances in Hungarian vowels, *Proc. Interspeech*, 484–487, (2009).
4. Gray, H.: *Anatomy of the human body*, Philadelphia: Lea & Febiger, (1918).
5. Gósy, M.: *Fonetika, a beszéd tudománya*, Osiris Kiadó, Budapest, (2004).
6. Jung, Y.: Subglottal effects on the vowels across language: Preliminary study on Korean, *JASA* 125, 2638, (2009).
7. Lulich, S. M., Bachrach, A. and Malyska, N.: A role for the second subglottal resonance in lexical access, *JASA* 122, 2320–2327, (2007).
8. Lulich, S. M.: Subglottal resonances and distinctive features, *J. Phon.*, doi:10.1016/j.wocn.2008.10.006, (2009).
9. Lulich, S. M.: On the relation between locus equations and subglottal resonances, *POMA* 5, 060003, (2009).
10. Lulich, S. M. and Chen, N. F.: Automatic classification of consonant-vowel transitions based on subglottal resonances and the second formant, *POMA* 6, 060005, (2009).
11. Madsack, A., Lulich, S. M., Wokurek, W., and Dogil, G.: Subglottal resonances and vowel formant variability: A case study of High German monophthongs and Swabian diphthongs, *Proc. LabPhon11*, 91–92, (2008).
12. Mihajlik, P., Révész, T. and Tatai, P.: Phonetic Transcription in Automatic Speech Recognition, *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 49. (3-4), 407–425, (2002).
13. Sjölander, K. and Beskow, J.: Wavesurfer (Version 1.8.5), <http://www.speech.kth.se/wavesurfer>, (2009).
14. Stevens, K. N.: On the quantal nature of speech, *J. Phon.* 17, 3–45, (1989).
15. Stevens, K. N.: *Acoustic Phonetics*, MIT Press: Cambridge, MA, (1998).
16. Wang, S., Lulich, S. M. and Alwan, A.: A reliable technique for detecting the second subglottal resonance and its use in cross-language speaker adaptation, *Proc. Interspeech*, 1717–1720, (2008).
17. Wang, S., Lee, Y.-H. and Alwan, A.: Bark-shift based nonlinear speaker normalization using the second subglottal resonance, *Proc. Interspeech*, 1619–1622, (2009).
18. Wokurek, W. and Madsack, A.: Comparison of Manual and Automated Estimates of Subglottal Resonances, *Proc. Interspeech*, 1671–1674, (2009).